

1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μια εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας οφείλει να ξεκινά με το διαχωρισμό ανάμεσα σε δύο εντελώς διαφορετικά, αν και όχι τελείως ασύνδετα, είδη μελέτης που φέρουν αυτό το όνομα. Το κάθε είδος αναφέρεται σε διαφορετική έννοια του όρου «ιστορία». Αφενός, με τον όρο «ιστορία» αναφερόμαστε στην πορεία παρελθόντων συμβάντων: ένα συγκεκριμένο πεδίο πραγματικότητας το οποίο οι ιστορικοί στην επαγγελματική τους πρακτική καθιστούν αντικείμενο μελέτης. Αφετέρου, υποδηλώνουμε την ίδια τη μελέτη του ιστορικού: ένα συγκεκριμένο είδος έρευνας εντός ενός συγκεκριμένου γνωστικού αντικειμένου. Η φιλοσοφία της ιστορίας με αυτές τις δύο σημασίες του όρου αναφέρεται ως θεωρησιακή και κριτική αντίστοιχα.¹ Ο σκοπός του θεωρησιακού φιλοσόφου της ιστορίας έγκειται στο να ανακαλύψει στα παρελθόντα συμβάντα ένα συνολικό σχέδιο ή νόημα το οποίο υπερβαίνει τα συνήθη όρια της δικαιοδοσίας του ιστορικού. Ο σκοπός του κριτικού φιλοσόφου της ιστορίας είναι να αποσαφηνίσει τη φύση της ιστορικής έρευνας, να ανασύρει και να εξετάσει τις θεμελιώδεις παραδοχές της, τις οργανωτικές της έννοιες, και τις μεθόδους έρευνας και συγγραφής της, προκειμένου να την τοποθετήσει στον γενικότερο χάρτη της γνώσης.

Δεδομένου ότι οι φιλόσοφοι της ιστορίας συχνά γράφουν κοιτάζοντας με το ένα μάτι προς το γειτονικό πεδίο της φιλοσοφίας

της επιστήμης, είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως σπάνια βρίσκουμε αντίστοιχη διάκριση μεταξύ θεωρησιακού και κριτικού μέρους σε κείμενα αυτού του πεδίου. Αυτό που γενικότερα αποκαλείται «φιλοσοφία της επιστήμης» αντιστοιχεί πλήρως στο είδος της φιλοσοφίας της ιστορίας που εδώ αποκαλείται κριτική, καθώς μέρη της αποτελούν οι λογικές δομές και οι παραδοχές της επιστημονικής έρευνας. Η φιλοσοφική μελέτη των φυσικών συμβάντων και διαδικασιών νοούμενων συνολικά μελετάται εν γένει ανεξάρτητα υπό το όνομα της κοσμολογίας.

Η θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας έφτασε σε πλήρη ανάπτυξη στα τέλη του 18ου και τον 19ο αιώνα με τις θεωρήσεις περί παγκόσμιας ιστορίας που αναπτύχθηκαν από συγγραφείς όπως οι Vico, Kant, Hegel, Comte και Marx. Στις μέρες μας, το συγκεκριμένο είδος δεν είναι τόσο δημοφιλές ανάμεσα στους φιλοσόφους. Ένας ιδιοσυγκρασιακός ιστορικός, και όχι φιλόσοφος, ο A.J. Toynbee, συνέθεσε την πιο γνωστή θεωρησιακή πραγματεία της ιστορίας ως όλου του 20ού αιώνα,² και περιοδικά όπως τα *Time* και *Life*, και όχι ακαδημαϊκά περιοδικά, ήταν αυτά που την υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό. Το γεγονός ότι το ενδιαφέρον για τη θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας δεν έχει εκλείψει τελείως ίσως να οφείλεται αφενός στο ότι η κατανόηση του παρελθόντος έχει για τους περισσότερους από εμάς μεγάλη σημασία και αφετέρου στην ισχυρή πεποίθησή μας ότι το παρελθόν πρέπει να έχει κάποιο νόημα. Ωστόσο, τα κλασικά της κείμενα μελετώνται τώρα λιγότερο συχνά για τα συνολικά τους συμπεράσματα και περισσότερο για τις επιμέρους οξυδερκείς παρατηρήσεις τους σχετικά με συγκεκριμένες όψεις του ανθρώπινου παρελθόντος, από τις οποίες πολλές θεωρούνται ακόμη σημαντικές. Τέτοια τυπικά παραδείγματα είναι η ανάλυση του Δυτικού πολιτισμού ως φαουστικού ως προς το ύφος από τον Spengler³ ή ο ισχυρισμός του Hegel ότι οι σημαντικές ιστορικές αλλαγές πραγματοποιούνται διαλεκτικά⁴.

Έχει αρκετές φορές υποστηριχθεί ότι οποιαδήποτε και εάν είναι τα τυπικά προβλήματα που αφορούν τη μελέτη της θεωρησιακής φιλοσοφίας της ιστορίας, όλοι έχουμε μια αίσθηση της ιστορίας με αυτή τη θεωρησιακή μορφή, πράγμα που, στην περίπτωση των ιστορικών, εκφράζεται αναπόφευκτα στο έργο τους.

Άρα, αποτελεί τουλάχιστον στοιχειώδη φρόνηση για οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για την ιστορία, πόσο δε μάλλον για τον κριτικό φιλόσοφο της ιστορίας, να αφιερώσει κάποιες από τις προσπάθειές του στην εξέταση αυτού του είδους μελέτης. Ωστόσο, εκείνοι που βάσει της παραπάνω θέσης προωθούν τη μελέτη της θεωρησιακής φιλοσοφίας της ιστορίας φαίνεται να συγχέουν συχνά δύο τρόπους με τους οποίους τα ερωτήματά μας σχετικά με την ιστορία ως ερευνητική διαδικασία ενδεχομένως μας εμπλέκουν σε πιο ουσιώδη ζητήματα για το ανθρώπινο παρελθόν. Είναι εύλογο, για παράδειγμα, να υποστηρίζεται ότι όλα τα ιστορικά έργα εκφράζουν, έμμεσα τουλάχιστον, μεταφυσικές παραδοχές σχετικά με το παρελθόν και πως, κατά συνέπεια, κάθε κριτική εξέταση του έργου των ιστορικών οφείλει να διερευνήσει πώς αυτές οι παραδοχές επηρέασαν τα συμπεράσματά τους σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, καθώς και κατά πόσο είναι οι ίδιες αποδεκτές. Αλλά η θέση ότι κάθε ιστορικός συλλογισμός εκφράζει πεποιθήσεις για τον γενικό χαρακτήρα των ιστορικών διαδικασιών –για παράδειγμα μια έμμεση άποψη για την ανθρώπινη φύση– κατά κανέναν τρόπο δεν ταυτίζεται με τη θέση ότι οφείλει να προϋποθέτει κάποια θεώρηση της διαδρομής της ιστορίας ως όλου.⁵ Ούτε οι ιστορικοί αλλά ούτε και οι κριτικοί φιλόσοφοι της ιστορίας χρειάζεται να αποφασίσουν εάν ο Hegel είχε δίκιο ή όχι όταν υποστήριζε ότι αυτό που συνέβη στην ιστορία ήταν ουσιαστικά η αυτοανάπτυξη του Πνεύματος [Spirit] ή εάν ο Τοynbee ορθώς αναπαριστούσε τη διαδοχή των πολιτισμών ως την άνοδο του ανθρώπου προς τον Θεό.

Στην πρώτη του έκδοση το παρόν έργο είχε κατανεμηθεί περίπου ισομερώς στην κριτική και τη θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας.⁶ Η παρούσα έκδοση δεν ακολουθεί αυτόν το διαχωρισμό και εξετάζει μόνο μερικά από τα σημαντικά ζητήματα της κριτικής παράδοσης. Η απόφαση να επικεντρωθεί το έργο περισσότερο σε θέματα της κριτικής παράδοσης παρά της θεωρησιακής οφείλεται στους παρακάτω λόγους: πρώτον, ο κύριος όγκος εργασιών που εκπονούνται σήμερα στα αγγλικά αναφορικά με τη φιλοσοφία της ιστορίας και συνεπώς ένα αρκετά μεγάλο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας είναι της κριτικής μεθόδου. Δεύτερον, ενώ είναι δυνατόν σε μια σύντομη εισαγωγή να δείξει κανείς

στους αναγνώστες πώς ασκείται η κριτική φιλοσοφία της ιστορίας και να τους καλέσει να λάβουν μέρος στην επιχειρηματολογία, είναι δύσκολο να μελετηθεί με παρόμοιο τρόπο η θεωρησιακή φιλοσοφία της ιστορίας, δεδομένου ότι ελάχιστοι θα ισχυρίζονταν σήμερα ότι γνωρίζουν αρκετά το σύνολο του ανθρώπινου παρελθόντος ώστε να μπορούν να επεξεργαστούν ένα δικό τους θεωρησιακό σύστημα. Τρίτον, τα ζητήματα που εγείρονται μελετώντας θεωρησιακά μοντέλα φαίνεται να είναι λιγότερο σχετικά προς τα καθημερινά ενδιαφέροντα του ιστορικού από αυτά της κριτικής παράδοσης, και ένας από τους σκοπούς αυτού του βιβλίου είναι να απευθυνθεί τόσο στα ενδιαφέροντα του φιλοσόφου όσο και σε εκείνα του ιστορικού.

Ενόψει αυτού του διπλού στόχου που μόλις ανέφερα, θα πρέπει ίσως να προστεθεί κάτι ακόμα για τη σχέση ανάμεσα στην κριτική φιλοσοφία της ιστορίας, την ίδια την ιστορία και το είδος των προβληματισμών που οι ιστορικοί συχνά αντιμετωπίζουν ως προς το έργο τους υπό το όνομα της θεωρίας της ιστοριογραφίας.

Η ιστορική γραφή, όπως την κατανοούμε σήμερα, έχει τις απαρχές της στους αρχαίους Έλληνες, ίσως και νωρίτερα. Ωστόσο, ως τύπος έρευνας με πειθαρχημένη, συστηματική μεθοδολογία εμφανίστηκε με σπασμωδικό και ατελή τρόπο πριν από το τέλος του 18ου αιώνα. Πράγματι, εάν ο 17ος αιώνας σηματοδοτεί την ενηλικίωση της νεότερης φυσικής επιστήμης, η ενηλικίωση της ιστορίας επήλθε τον 19ο αιώνα. Δεν θα πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι η σοβαρή φιλοσοφική ενασχόληση με την ιστορία εμφανίστηκε ως τύπος έρευνας μόλις στο τέλος του 19ου αιώνα στη Γερμανία με το έργο των Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert και Wilhelm Dilthey, και αργότερα στην Ιταλία με τους Benedetto Croce και Giovanni Gentile.⁷ Εάν εξαιρέσουμε την ενασχόληση του Hume και τα μάλλον πρόχειρα γραπτά του αναφορικά με το θέμα, κάποιες ύστερες σκέψεις για την ιστορία του J.S. Mill στο *System of Logic* και, τέλος, ένα δοκίμιο του F.H. Bradley γραμμένο το 1874, ελάχιστα είχαν γραφτεί για την κριτική φιλοσοφία της ιστορίας στην αγγλική γλώσσα πριν από τα εκτεταμένα και πολύ σημαντικά, ακόμα και σήμερα, έργα του R.G. Collingwood τις δεκαετίες του 1920 και 1930.⁸ Μικρότερης εμβέλειας αλλά παρ' όλα αυτά σημαντική ήταν η συνεισφορά των